

BAŤA V KOSTCE

Zdeněk Pokluda

☰ KNIHA ZLIN

*Vitráž podle návrhu
Františka Kysely,
Baťova vila ve Zlíně*

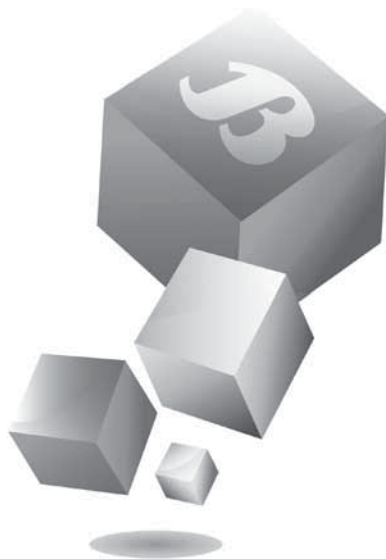
Tomáš Baťa, snímek z r. 1928-1929

*Památník Tomáše Bati ve Zlíně postavený r. 1933
podle návrhu Františka L. Gahury*

ZDENĚK POKLUDA
BAŤA V KOSTCE

BAŤA V KOSTCE

Zdeněk Pokluda

KNIHA ZLIN
2013

Copyright © PhDr. Zdeněk Pokluda, 2013
Layout © Kristýna Petáková, 2013

ISBN 978-80-7473-126-6
ISBN 978-80-7473-150-1 (PDF)

Předmluva

PhDr. Zdeněk Pokluda

Baťův obchodní palác na Václaváku zná každý Pražan. Baťovské ceny s devítkou na konci si získaly pověst na celém světě. Baťovská „zlínská“ architektura má na mapě Evropy své pevné místo. Deviza Tomáše Bati „Zámožnost všem“ vrtá hlavou ekonomům, sociologům, politikům. Inspiruje úroveň vzdělávání a zdravotnictví vytvořená Tomášem Baťou ve Zlíně a rezonují i jeho velké programy železničních, silničních a říčních komunikací. A tak dále. Tomáš Baťa je tu stále přítomen.

Je samozřejmě přítomný také ve firmě, která i dnes působí po celém světě. Mladý zlínský továrník získal krátce před r. 1900 zákazníky svými botami „baťovkami“, v r. 1932 prodával v síti vlastních prodejen na čtyřech kontinentech a dnes firma Baťa prodává každoročně po celém světě 220,000.000 párů obuvi. Firma Baťa tu působí po tři generace a spojuje v sobě lidské osudy i kus dějin 19. - 21. století. Od Karla Čapka a dalších autorů až po Ludvíka Vaculíka nalezneme

škálu náhledů na Tomáše Baťu a na stopu, kterou zanechal. Mezi politiky, sociology či ekonomy asi neustanou diskuse o tom, zda Baťa je víc prorokem individualismu a liberalismu, anebo apoštolem sociálního dorozumění a spolupráce. Následující kapitoly nemají řešit takové otázky. Chtějí jen stručně a přehledně připomenout leccos z toho, co se kolem Bati a baťovských firem odehrálo. Aby to podstatné nebylo zapomenuto.

Před pár lety předložil polský autor Mariusz Szczygiel ve svém Gottlandu čtenářům pásmo komentářů a impresí na téma Baťa. Zvídavějšímu čtenáři tam mnohé chybí. Jemu chce vyjít vstříc tento „Baťa v kostce“.

1884 **Sedmá generace**

Ve zlínské ševcovské dílně vyrůstá spolu se sestrou Annou a bratrem Antonínem osmiletý Tomáš Baťa. Další tři sourozenci z matčina prvního manželství už odrostli. Tomáš patří k sedmé generaci zlínského ševcovského rodu a také on se připravuje na ševcovské řemeslo. Toho roku mu zemře matka a rodina se krátce nato stěhuje ze Zlína. Otec Antonín nezůstane vdovcem, brzy si najde manželku a po druhém sňatku si zařizuje novou domácnost v Uherském Hradišti. S druhou ženou bude mít osm dětí, přežije ho pět.

1890 **Četba**

Čtrnáctiletému Tomášovi se dostane do rukou kniha Obrazové dějiny národa českého. Slabikuje si, co je to národ, náboženství, stát... Četba ho pohlcuje, uchvacuje. Pak přicházejí další knihy, z Tomáše se stane náruživý čtenář.

1894 **Firma**

Touha po samostatnosti je stále silnější. Osmnáctiletý Tomáš spolu se staršími sourozenci Annou a Antonínem si od otce vyzvedávají své dědictví po matce. Jak Tomáš vzpomíná, společně přijímají 800 zlatých (anebo – podle jiného pamětníka – to možná je 600 zlatých). S tímto kapitálem a trochou nářadí se vracejí do Zlína a zakládají obuvnický závod. Do roka počet jejich zaměstnanců stoupne na 50.

Sourozenci Anna, Tomáš a Antonín Baťovi, kolem r. 1900

Bez úvěru

Tomáš s Antonínem potřebují půjčit do podniku peníze. Zkoušejí to u souseda, známého zlínského lékaře Františka Vrly. V neděli, ve svátečních oblecích, přicházejí a žádají o půjčku. Nabízejí záruky i možnost být podílníkem firmy. Lékař už má s půjčováním peněz dost špatných zkušeností, nedůvěřuje a odmítá.

1895 Bankrot

Po roce podnikání mají Baťovi dluhy ve výši 8.800 zlatých. Stojí před bankrotem, a starší bratr Antonín navíc odchází na tři roky na vojnu.

Devatenáctiletému Tomášovi zbývá jen dřina. V noci připravuje výrobu, přes den pracuje s dělníky. O sobotách bere do nůše vyrobené boty, nese je na prodej, vrací se s tržbou. Dluží dělníkům na mzdách a vidí, že v nich má věřitele, kteří ale nepožadují úroky. A trpělivě čekají, až Baťa v lepších časech dluh zaplatí. Dvacetiletý mladík bankrot odvrací.

Bravura

O Tomášovi se leccos povídá, jak se například dočteme ve vzpomínkách Eduarda Maloty – Tomáš jako výborný cyklista jezdí velmi rychle a mládež s obdivem šíří po Zlíně zvěsti o jeho jezdeckých bravurách. Vypráví se, že jel přes Napajedla na kole, nedržel se ří-

dítěk a zapisoval si něco do notýsku. Stává se až posvátným v očích kluků a učňů, kteří mezi sebou nadšeně šíří: „*Tomáš Baťa předjel na kole Baldáčiho.*“ Předjet spřežení čistokrevných koní napajedelského velkostatkáře Aristida Baltazziho – to je na silnici rychlostní rekord.

1897 **Baťovky**

Tomáš má šťastnou ruku – vrhá na trh lehké plátěné boty s koženou podrážkou. Laciný výrobek pro široké vrstvy zákazníků. Nabídka, které se nedá odolat. Baťovky jdou na odbyt – roste výroba, prodej, prosperita.

1897-1899 **Otázky**

Z četby L. N. Tolstého, Emila Zoly, Svatopluka Čecha anebo Friedricha Schillera víří dvacetiletému Tomášovi v hlavě otázky. Obdivuje prostý život podle Tolstého románů. Je na vahách. Má se usadit na malé selské usedlosti? Nebo zůstat fabrikantem? Rozhodne se pro družstevní podnikání?

1899 **Stroje**

Množství přicházejících objednávek diktuje zrychlit výrobu bot. Tomáš jede do Frankfurtu nad Mohanem a je ohromen – ocitá se uprostřed říše výkonných strojů. Pár malých důmyslných ručních „aparátů“ hned

kupuje a odváží s sebou do Zlína. Od této chvíle nepřestane hledat ty nejdokonalejší stroje na světě.

1900 **Budova**

Z několika malých dílen na zlínském náměstí se podnik stěhuje do první vlastní budovy, která se právě dostavěla u nového zlínského nádraží. Železnice otevírá cesty do světa, Baťa se těší, že bude mít blíž k dalším zákazníkům. Firma již zaměstnává 120 lidí.

Tvrdohlavec

Na jedné členské schůzi Sokola se přetřásá oblíbené téma – militarismus. Ve vzpomínkách Eduarda Maloty se dočítáme, že všichni debatéri jsou proti, odsuzuje se jakékoli vojákování. Jinak soudí Tomáš, sám nevoják – poukazuje na potřebu udržet pořádek ve státě, zajistit ochranu proti kazimírům zvenčí. Všichni mu dokazují jeho mylný úsudek. Přítel František Štěpánek ho chce zachránit vysvětlením, že Tomáš prý pod slovem „militarismus“ myslí dobrovolné milice. Takovou záchranu Tomáš odmítá a říká: *„A kdyby se nám podařilo a my měli svůj vlastní stát, neobejdeme se v něm bez militarismu.“* Nepřesvědčí nikoho. Zůstává sám.

1903 Odbory

Na jaře r.1903 zakládají dělníci ve Zlíně organizaci sociálně-demokratických odborů. Na schůzi jsou přítomni také továrníci Tomáš a Antonín Baťovi. Panuje shoda a tak to vydrží pár let.

1905 Amerika

V lednu připlouvá Tomáš Baťa do USA. Někteří se dohadují, že prý utíká před bankrotem, ale mýlí se. Baťa tam jede s několika svými dělníky na zkušenou. Ve Zlíně zatím podnik vede spolehlivý František Štěpánek; je to bývalý učitel, přišel do firmy v r. 1904 a vedle platu pobírá také procentuální účast na zisku.

V Americe toho Tomáš hodně vidí a má o čem přemýšlet. Konkurenční zápolení pohání výrobu a obchod. Otcové vychovávají syny odmalička k podnikání. Ceněn je úspěšný podnikatel – daňový poplatník. Tomáš pobývá v Lynnu, středisku obuvnické výroby, a žasne nad tempem a výkonem pracovníků v dílnách. Hlásí se do výroby a chce se měřit s americkými dělníky. I po letech vzpomíná, jak toužil získat práci: *„A dostal jsem ji. Z tuláka, z bezcenného člověka, stal se rázem šlechtic. Z rukou visely cáry, ale hlava seděla pevně na svém místě.“* V Americe, v pravém konkurenčním zápolení, získal Tomáš sebevědomí.

1906 **Stávka**

Podle plánů dovezených z Ameriky se staví velká tovární budova. Zároveň ale v podniku propuká prudký střet. V odborové organizaci se strhne boj sociálních demokratů proti klerikálům, Baťa odmítá propouštět lidi kvůli politickým postojům – a je oheň na střeše. Odboráři vyhláší v září r. 1906 všeobecnou stávku, každá strana trvá na svém. Zápas se vleče a ochromuje firmu dlouhé čtyři měsíce. V lednu zůstává baťovka téměř bez zaměstnanců, protože dělníci odešli do jiných zlínských továren. Baťa přijímá a namáhavě zaučuje nové síly, a napříště už odbory v podniku odmítá. Tvrdě prosazuje názor, že politické rozmíšky nepatří na pracoviště a „*hádky v novinách nemohou být rozhodující pro to, koho máme zaměstnávat*“.

1907 **Drama**

Při vedení firmy se Tomáš hodně opírá o Františka Štěpánka. Oba muže sblíží důvěra i přátelství. A také připravovaná svatba, která je má ještě navíc spojit příbuzenstvím jako švagry. Vše se do základu hroutí během pár dnů počátkem března r. 1907.

Tomáš, jenž musel přihlížet vleklému a marnému zápasu bratra Antonína s ničivou tuberkulózou, se dovídá, že jeho snoubenku ohrožuje stejná choroba. Jeho představa o budoucí rodině a potomstvu se hroutí, Tomáš nevidí jiné východisko než zasnoubení zrušit. Štěpánek

to prudce odsuzuje a okamžitě ohlašuje odchod z firmy. Tomáš na celý měsíc mizí ze Zlína kamsi do Vídně. Spolupráce je v troskách, přátelství zpřetrhané. Povstává nepřátelství, které Baťu a Štěpánka navždy rozdělí. Vše završí ostudná scéna, při které matka odmítnuté snoubenky na Tomáše veřejně zaútočí. Skandál.

Po tom všem se Tomáš vytrácí ze společenského dění. Jde aspoň do obecních voleb a r. 1908 se stává členem městského zastupitelstva; rival Štěpánek stoupá ještě výš, je zvolen starostou Zlína. Baťovi je něco přes třicet a všechnu energii vrhá do práce v továrně.

1906-1910 **Příklad**

Baťova továrna už není ve Zlíně jediná, mezi léty 1906-1910 vznikají další. Zřizují je často ti, kdo od Bati odešli – a všichni vyrábějí boty. Jak je vidět, Baťův příklad láká k napodobení. Kolem r. 1910 se Zlín s pěti obuvnickými továrnami stává pro údolí kolem řeky Dřevnice průmyslovým střediskem.

Konkurence (Zlín)

Zlínští továrníci vyrábějí a chtějí prodávat. Panuje tu konkurence. V r. 1910 má z pěti místních obuvnických továren nejvíc zaměstnanců Baťa, za ním pak následuje starosta a rival Štěpánek. Své boty Baťa dodává na trh s emblémem zajíce, na Štěpánkových botách je zase vyobrazen pes; ve Zlíně vtipkují a čekají na to, zda pes dožene zajíce. Nedožene. Kde je konkurence, tam Baťa ožívá, v soutěži je ve svém živlu, míří stále kupředu. Baťova továrna roste nejrychleji ze všech, se 400 zaměstnanci je r. 1914 sedmá největší v Předlitavsku.

1910 Praha

K dokončení rozestavěné vily hledá Tomáš toho nejlepšího architekta. Jezdí do Prahy a získává profesora Akademie výtvarných umění Jana Kotěru. O dva roky později je krásná vila hotova. Mezi zlínským panem továrníkem a pražským panem profesorem to ale jiskří, létají hodně ostrá slova. O jedné jejich zuřivé hádce při výstavbě vily se dovídáme od architekta Františka Lydie Gahury: *„Baťa na Kotěru zařval: ‘Já se vám na ten váš projekt vyseru!’ Kotěra zrudl: ‘Ne vy, ale já vám se na to vyseru!’ Baťa na to: ‘Co si to dovolujete, ne vy, ale já se vám na to vyseru!’ Tak se asi pět minut hádali, kdo ten úkon uskuteční, nakonec se však dali do smíchu a projekt i stavba pokračovaly ve vzájemné spokojenosti.“* Při ostrých a jindy zas vlídných

diskusích se rodí továrníkovy a architektovy představy o bydlení v zeleni, o fungování moderního města.

1912 Domky

Tomáš se r. 1912 stěhuje do své právě dokončené vily a ve stejném roce začíná stavět domky pro své zaměstnance. U jejich projektů je také architekt Kotěra.

Hned po válce, od r. 1918, vyrůstají desítky obydlí v nové čtvrti Letná. V ní se od r. 1925 stavějí už přímo po stovkách baťovské červené cihlové domky. Celá záplava domků.

Kolem Zlína postupně vyroste prstenec sedmi zahradních čtvrtí plných baťovských domků: Letná, Nad Ovčírnou, Zálešná, Podvesná, Díly, Lesní čtvrť a Mokrá.

1912 Vize

Z velkého okna tovární budovy vyhlíží Tomáš směrem k jihu, ke stodolám a pozemkům zlínského barona Štěpána Haupta. Přítomnému pracovníku firemního nákupního oddělení vykládá, že na těch pozemcích chce mít v příštích letech kolonii úřednických domů, kolonii dělnických bytů, obchod. Prikazuje mu postarat se ihned o stavební stroje, o dřevo, prostě o vše potřebné... V letech první světové války rýsuje k těm záměrům projekty architekt Kotěra.

Pozemky se daří od barona odkoupit a v letech 1918-1932 se na nich horečně buduje podle plánů architektů Kotěry a Gahury. Vyrostou tu dvě obytné čtvrti a rozlehlé náměstí (r. 1933 ponese název náměstí Práce). Tomáš tak dalece překoná svou původní představu.

1912 Marie

Tomáš má pověst úspěšného muže. Leckomu vrtá hlavou, jak to zaonačit, aby skončil se staromládenectvím. Ať už to byli přátelé anebo příbuzní, komusi se podařilo zařídit, že se Tomáš na jednom vídeňském plese seznamuje s krásnou Marií Menčíkovou. Slečna pochází z dobré rodiny, otec je kustodem císařské knihovny a známou osobností, mj. jako znalec české historie a literatury. Uplyne něco přes rok, chystá se sňatek, sjednává se svaatební smlouva (prý se v ní píše i o budoucích dětech). Svaatební obřad se koná 15. dubna 1912 v kostele vídeňských Čechů – v chrámu Páně Jednoty sv. Metoděje; je v něm požehnáno manželství továrníka Tomáše Bati se slečnou Mařenkou Menčíkovou. Po obřadu přijíždějí novomanželé do nové zlínské vily; Tomášovi je šestatřicet, Marii devatenáct.

Rodina

Mladí manželé se zabydlují v novém domově. Plynou měsíce a děti zatím nepřicházejí. K počátečním nejistotám se u mladé paní připojují chmurné myšlenky... Lékařská doporučení se střídají jedno za